

**UNİVERSİTELERİMİZDEKİ BAŞORTUSU MESELESİ
HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME**

Prof. Dr. Servet ARMAGAN (*)

1- GİRİŞ

Birkaç yıldanberi, memleketimizde yüksek öğretim kurumları ile ilgili olarak üzerinde ençok konuşulan mevzu, hiç şüphesiz bu kurumlardaki kılık kıyafet, özellikle kız öğrencilerin başlarını örtmeleri mevzudur. Çok konuşulmasının sebebi, bir taraftan yüksek öğretim kurum idarecilerinin, kız öğrencilerin başlarını örterek derhane, klinik v.b. yerlere girmelerini yasaklamaları, buna karşılık adigeçen öğrencilerimizin ise, başlarını kapatmak istemeleridir.

Kitle haberleşme vasıtaları da bu mevzu etrafında yoğun bir yayın faaliyetine girmiş ve böylece, mevzuun gündemde kalmasına kendi açılarından yardımcı olmuştur. Hatta 1988 yılı sonlarında TV bu mevzuda bir açık oturum tertip ederek karşıt görüşteki öğrenciler ile, milletvekilleri ve YOK üyelerinin görüşlerini karşı karşıya getirmiştir.

(*) Harran Üniversitesi Rektörü ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi
Yüksek öğretimdeki kız öğrencilerin başlarını

Yüksek öğretimdeki kız öğrencilerin başlarını örtmeleri mevzuunda, YOK'ün düzenleyici işlem olarak istikrarsız bir tutum takip ettiği müşahade edilmektedir: Bazan yasaklayan, bazan "çegdaş" olduğu takdirde serbest bırakan ve bazan da üniversite ve yüksek okul idarecilerinin takdirlerine bırakan v.b. istikamette düzenleyici işlemler çıkartmıştır. Tabii ki buna paralel olarak yüksek öğretim idarecilerinin de tutumları farklı olmuştur. Bir kısmı bu konudaki düzenleyici işlemlere karşı hareket eden öğrencilere disiplin cezaları uygularken, kahir ekseriyetinde ve bu arada meselâ Türkiye'nin en eski ve dünyanın da en eski üniversitelerden biri olan İstanbul Üniversitesinde, fiilen serbesti düzeni uygulanmıştır.

Türk kamuoyunda büyük yankılar uyandıran bu gelişmelerin bir halkasını da TBMM'nin iki tasarrufu ile Anayasa Mahkemesinin bir kararı teşkil etmiştir:

TBMM, iki yıl önce, "dini inançları sebebiyle" kız öğrencilerin başlarını örtmelerine müsaade eden bir kanun (10/12 1988 t. ve 3511 s.lı) kabul etmiştir. Bu kanunun ilgili md.lerinin iptali için SHP tarafından dava açılmış, Anayasa Mahkemesi de adı geçen ibareleri Anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir. (Bu kanun ve Anayasa Mahkemesinin kararından ileride bahsedeceğiz.)

Anayasa Mahkemesinin kararı, konunun memleketimiz kamu oyunda daha şiddetle tartışılmasına adeta yardımcı olmuştur.

Son olarak TBMM'nin kabul ettiği 25/10/1990 t.ve 3670 s.lı bir kanun, ilgili md. lerinde, yüksek öğretim kurumlarında kılık ve kayafeti serbest bırakmış ve bu mevzuda daha önce verilmiş disiplin cezalarını hüküm ve neticeleri ile ortadan kaldırmıştır. Bu kanunun ilgili hükümlerinin iptali için yine SHP tarafından Anayasa Mahkemesine dava açılmıştır.

2- Hukuki Bakış Açısı:

Biz, Türk kamu oyunu bu kadar meşgul eden, değişik yasal ve idari düzenlemelere ve tatbikatlara mevzu teş-

le tabi tutacağız. Senelerdir Kanunların Anayasaya uygunluğunun kazaf murakabesi mevzuunda doktora çalışması, monografi ve batı literatüründen birçok türçümeler yapmış bir Anayasa Hukukçusu olarak, mevzuun ilmi temelleri hakkındaki görüşlerimizi açıklayacağız.

Madem ki, mevzu bir taraftan başörtüsü kullanmakta ısrar edenler ile buna mani olmak isteyenler arasında cereyan ediyor, o haide daha çok bir hakkın varlığı ile yokluğu, bir diger ifade ile hakkın istimali ile suis-timali (kötüye kullanılması) şıklarına temas etmek icab eder.

Bu konudaki açıklamalarımızı şu sıra dahilinde takdim edeceğiz:

3- Bilim ve Sanat Hürriyeti Engellenemez:

Anayasanın 27. md. şöyle diyor:

"Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir."

Anayasanın ifade ettiği bilim ve sanat temel hakkı, hiçbir suretle engellenemez. Çünkü yine Anayasanın 12. md.sine göre:

"Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir."

Yani temel hak ve hürriyetlerin temel felsefesi olan, temel hakların kişilige bağlı olduğu, onlara dokunulmayacağı, devredilemeyeceği ve hatta onlardan vazgeçilemeyeceği, açık bir şekilde ifade edilmiştir. Zaten bu ifade, temel haklar mevzuundaki Anayasa Hukuku kitaplarında ifade edildiği gibi, felsefe kitaplarında da yer alır.

Temel haklara ve bu arada bilim ve sanatı öğrenme ve yayma hakkına müdahale edilemeyeceği, şahıslara müteveccih bir emir ve yasaklamaktan bir nehy olduğu gibi, devlet yani kamu kuruluşlarına karşı da müte-

veccihdir:

O halde, Anayasa'da yazılı sebepler dışında, başörtüsü kullanıyor diye, yüksek öğrenim yapan kız öğrencilerimizin bilim ve sanat temel haklarına müdahale edilemez, meselâ onların yüksek öğrenim kurumlarına girmelerine engel olunamaz.

Engel olunursa, bu davranış açıkça bir Anayasa ihlâlidir. Çünkü Anayasanın 11. maddesine göre:

"Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır."

Böylece, her fırsatta bu meselede Anayasayı bir delil olarak kullananlara, kız öğrencilerimizin yüksek öğrenim kurumlarına girmelerine engel olanların Anayasayı ihlâl ettiklerini ifade etmek isteriz.

4- Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi:

Mevzumuzla daha yakın ilgisi olan bir diğer temel hak ise, Anayasanın 42.m.d.sinin ifadesi ile "Eğitim ve öğrenim hakkı"dır. Anayasa, bu hakka o kadar önem vermiştir ki, aynı zamanda bir "ödev" olduğunu belirtmiştir(1).

Yani, eğitim yapma ve öğrenme temel hakkı, yalnız hak değil, aynı zamanda bir vazifedir.

Böylesine önem verilen bir hakdan, başörtüsü kullanan kız öğrencilerimizin mahrum bırakılması neticesini doğuracak her tasarruf, Anayasaya aykırı bir tecavüz teşkil eder. Çünkü, başörtüsü kullananların, yüksek öğretim kurumlarına alınmaması, hele içeriye girmişlerse dışarıya çıkarılmaları, açık bir Anayasa ihlâlidir.

Hatta dahası var: Geçen senelerde, maalesef cereyan ettiği gibi imtihana giren başörtülü kız öğrencilerimizin imtihan salonundan dışarıya çıkarılmaları, hem de yaka paça, hem bir Anayasa ihlâli, hem de şah-

siyete bir hakarettir(2).

5- Din ve Vicdan Hürriyeti:

Mevzu ile daha yakın olan bir temel hak da, "Din ve Vicdan hürriyeti"dir. Bu hürriyet Anayasanın 24. md.sinde düzenlenmiş bulunmaktadır. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu hak ve hürriyetin muhtevası, batılı hukuk literatürüne göre şu esaslardan meydana gelmektedir(3).

- a) İnanma hürriyeti,
- b) Bağlı bulunduğu dinin esaslarına göre amel,
- c) Dinini öğrenme, öğretme, neşir ve teblig etme hakkı, ve d) Dinin emirlerini yerine getirme hakkı.

Burada belirtmeye gerek yok ki, yüksek öğrenimdeki kız öğrencilerimizden başlarını örtenlerin harhalde büyük kısmı, dini sebeplerden dolayı bu şekilde hareket etmektedirler. Zaten, gazetelere intikal ettiği kadarı ile, hatta televizyondaki açık oturumda da dile getirildiği gibi, yüksek öğrenimdeki kız öğrencilerimizin dini sebeplerle, yani dinlerinin emirlerine uygun hareket etmiş olmak için, bu şekilde hareket etmektedirler.

Ve dini sebeplerin başında ise, İslâm dininin bu konudaki emirleri geldiğinde de şüphe yoktur. Kur'anında ve hadislerde bu hususta hükümler bulunduğu, hem de emredici mahiyette hükümler olduğu, bu konunun mütehasıssı olan kimseler kadar her müslümanın da bildiği açık bir gerçektir(4).

Hatta Anayasa hukuku açısından şu da söylenebilir: Bir kız öğrenci, İslâm dini sebebi ile değil, fakat başka bir dinin (meselâ, hristiyanlık, yahudilik) emredici hükümleri sebebiyle başörtüsü kullanmak istese, ona da mani olunamaz. Çünkü, bugünkü Anayasaya göre, müslüman kız öğrenciler gibi, gayri müslim kız öğrenciler de din ve vicdan hürriyetinden istifade ederler.

Dahası var: Bir dini esasa göre değil fakat fel-

sefi bir ekolün muhtevasına göre, kendisini, başını örtmeye mecbur kabul etse, vicdanen böyle bir emire inanmış olsa, yine Din ve Vicdan hürriyetinin garantisinden istifade eder.

6- Türk Toplumunun %98'i Müslümandır:

Hal böyle iken, %98'i müslüman olan bir toplumda yaşadığımızı hatırlatmak isteriz. Halkımızın, kadını ile erkeği ile, mensup olduğu dinine hürmeti, bütün dünyaca mâlumdur. Türklerin İslâm dinine hizmeti ve idareleri altında yaşayan gayri müslim vatandaşlara da, dinlerinin emirlerini yerine getirmelerine ve o dinin esaslarına göre hareket etmelerine müsamaha ile baktıkları da, hukuk tarihinde bilinen bir keyfiyettir.

Madem ki, ilmi gerçekler böyledir. Yüksek öğrenim yapan kızlarımızın, başörtüsü kullanmak gibi, dinlerinin bir emrini ifa etmelerine müdahale etmemek icab eder. Bu neticeye sadece "müslüman" olarak düşünerek değil, "hukukçu" olarak da varılır:

Gerçekten da Anayasasının Başlangıç kısmında ifade edildiği gibi, "Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerinden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak millî kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddî ve manevî varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu" belirtilmiştir.

Anayasanın bir diğer hükmü de, bu yorumumuzu desteklemektedir: Anayasanın, "Devletin temel amaç ve görevleri" kenar başlığını taşıyan 5.md.si hükmüne göre:

"Devletin temel amaç ve görevleri,... kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır."

Belirtelim ki, yüksek öğrenimdeki kız öğrencilerimizin başlarını örtmeleri, ister dinî sebeplerden, isterse sair sebeplerden ileri gelsin, bir temel hakları olup, devlet onların bu haklarını korumak için ve onu sınırlayan çeşitli engelleri kaldırmak için tedbirler almakla vazifelidir.

Yine ayrıca belirtelim ki, bu Anayasa hükmüne göre, insanın maddî varlığı kadar, mânevî varlığını geliştirmesi için gerekli şartları hazırlamakla da görevlidir.

Eğer kız öğrencilerimiz, başlarını örtmekle, mânevî varlıklarını geliştiriyor ve bu yol ile mutlu oluyorlarsa, ki öyledir, devletin vazifesi, onlara bu sebeple müdahale değil, bilakis onlara yardımcı olmaktır.

Diğer yandan, onların başlarını örtmelerinin, kamu düzeni, devlet güvenliği v.b. gibi Anayasa da belirtilen ve hak ve hürriyetleri sınırlama sebepleri olarak gösterilen kavramlara da aykırılığı sözkonusu değildir.

Başörtmelerinin, lâikliğe karşı olmanın simgesi ve Devletin siyasî ve sosyal temellerini dinî esaslara uydurmanın bir belirtisi olduğu iddiasına ise, ileride temas edeceğiz.

Hiç şüphesiz ki, Anayasa hükümleri başta olmak üzere, bütün mevzuat, Türk milletinin refah ve saadeti için temin için düşünülür ve konulur. Ve bunları tatbik edenler de, yine Türk milletinin refahı ve saadeti için hareket etmelidirler.

Kız öğrencilerimizin başörtülerine müdahale, onların din ve vicdan hürriyetlerine bir müdahale olduğu gibi, müslüman Türk halkının da mânevî değerlerine bir hüürmetsizlik ve onları bu sebeple rencide eden bir davranıştır.

7- "Lâiklik" Temel Hakları Ezen Bir Balyoz Degildir:

Mevzu din ve vicdan hürriyetine gelmişken, yakın ilgisi dolayısı ile, bir başka mevzu da temas etmek

icab eder. O da şudur:

Yüksek öğrenimdeki kız öğrencilerimizin başlarını örtmelerine karşı olanların en kuvvetli dayanağı, Anayasanın ve TC'nin lâik olduğu, başörtmenin ise lâikliğe aykırı olduğu, lâikliğe aykırı olan hiç bir hak ve hürriyetin kullanılmasına müsaade edilmeyeceği yolundadır.

Ayrıca denilmektedir ki, yüksek öğrenimdeki kız öğrencilerin başlarını örtmeleri, devrimlerin temeli ve esası olan lâikliği ve onun getirmekte olduğu çağdaş sistemi delme çabası olup, bu karşı devrim sürecinin bir parçasını oluşturmaktadır (SHP'nin Anayasa Mahkemesine açtığı davanın gerekçesinden). Kısacası, kız öğrencilerimizin başörtüleri lâikliğe karşı bir simgedir.

Bu konudaki kanaatimiz şöyledir:

1- T.C.'nin ve Anayasa'nın lâik olduğu doğrudur, ama, lâiklik prensibinin bütün temel hak ve hürriyetlerden önde geldiği asla iddia edilemez.

2- Lâikliğin, Anayasada tanınmış bütün temel hakların üstünde yer aldığı Anayasada belirtilmediği gibi, böyle bir düzenleme, hiçbir demokratik Anayasada da yer almamıştır.

3- Lâiklik Anayasa'da tarif edilmiştir. Bu sebeple, tarif edilmeyen, muhtevası kesin olarak ortaya konulmamış bir prensibe, hiçbir temel hak ve hürriyetin aykırı olamayacağı katıyken ileri sürülemez.

4- Lâikliğin T.C.'nin siyasi rejimi içindeki yeri mevzuunda Anayasada belirtilen, en önemli hükümler, Türkiye Cumhuriyetinin lâik olduğu (md.2) ve T.C.'nin bu vasfını değiştiremeyeceği, (md.4) ve inkılap kanunlarının Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılacağı ve yorumlanamayacağı (md.174) dir.

Ama bu hükümlere dayanarak, lâiklik prensibinin bütün temel hak ve hürriyetlerin önünde geldiği, onlara üstün olduğu ve hak ve hürriyetlerin lâikliğe uygun

olarak kullanılması gerektiği ileri sürülemez.

5- Anayasada yer alan normların hepsi, şüphesiz aynı değerde değildir. Ama temel hakların sınırları ve sınırlama halleri, Anayasanın, çeşitli maddelerinde belirtilmiştir. Bunların hiçbirinde, temel hak ve hürriyetlerin, lâiklik esasına uygun olarak kullanılması gerektiği ifade edilmemiştir.

Hatta, Anayasanın ne 24/son md.sinde ve ne de 14/1. md.sinde böyle bir ifade vardır. Tersine 13/2.md.sine göre:

"Temel hak ve hürriyetler ile ilgili genel ve özel sınırlamalar, demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz ve öngörüldükleri amaç dışında kullanılmaz."

6- Eger bu iddia kabul edilseydi, Allah göstermesin, bilim ve sanatı öğrenme, eğitim ve öğrenme hakkı, din ve vicdan hürriyeti gibi, diğer bütün hak ve hürriyetlerin düzenlenmesi ve kullanılmalari da lâiklige uygun olması gerekirdi. Meselâ grev hakkı, meselâ seyahat hakkı ve mülkiyet hakkı v.b. hepsinin lâiklige aykırı olarak kullanılmayacağı ileri sürülecekti(!). Böyle bir gülünç duruma düşmeyi kimse istemez.

Unutulmamalıdır ki, "lâiklik" temel hakları ezen bir balyoz değildir.

7- "Lâiklik" kavramı ve prensibi ne Anayasa'da ve ne diğer mevzuat hükümlerinde tarif edilmiştir. Tarifi yapılmamış, muhtevası belirlenmemiş bir prensibe karşı olmak veya olmamak, çoğu defa, yapılan yorumlara bağlı kalmaktadır. Zoraki yorumlardan kurtularak ve Anayasa'nın diğer temel hak ve hürriyetlerini düzenleyen maddelerini de nazara alarak yapılacak bir yorum, herhalde isabetli olacaktır. Yoksa, sadece lâiklik prensibini almak ve onu, her türlü din ve vicdan temel hak ve hürriyetlerinin mana ve muhtevasını hiçe sayarak ve özellikle din ve vicdan hürriyetinin içerigini nazara almadan yorumlamak bizleri, haksız ve Anayasamızın istemediği ve düşünmediği bir neticeye götürür.

Lâiklik mevzuunda memleketimizde çok şeyler söylenmiş ve yazılmıştır ve halen de söylenmekte ve yazılmaktadır. Fakat lâiklik prensibi anlatırken, onunla birinci derecede bağlantılı olan din ve vicdan temel hakkı nazara alınmazsa, eksik ve yanıltıcı bir tablo verilmiş olur. Aşağıya son senelerde yayınlanan bir ilmi araştırmanın ilgili bölümlerini alıyoruz:

"Devletin ya da bir hukuk düzeninin lâik olabilmesi sadece Anayasasında buna ilişkin bir açıklama ile gerçekleşebilecek türden bir durum değildir. Bu bakımdan da, İtalyan devleti Anayasası lâiklik ilkesinden söz etmediği halde "düzen" olarak lâiktir."

"Lâikliğin temeli" din ve vicdan özgürlüğü"dür. Bunun gerçekleşebilmesi için de, Anayasanın 24. maddesinde yazılı olduğu gibi, herkesin vicdan dinî inanç ve kanaat özgürlüğüne sahip olması ve kimsenin dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanmaması ve bu yüzden kınanmaması ve suçlanmaması gerekir"(5).

8- Lâiklik prensibi Anayasamızda ve mevzuatımızda tarif edilmemiştir. Bu sebeple bu konuda çok farklı anlayışlar vardır. Ama ele aldığımız konuda temel aldığımız 1982 Anayasasının bir md.sinin gerekçesinde, lâiklik prensibinin batıdaki ilmi muhtevasına ve uygulamasına uygun bir tarif yer aldığı dikkati çekmektedir. Gerçi Anayasa'nın gerekçesi, metninden sayılmaz, ama Anayasayı koyanlara hâkim olan düşüncüyü belirtmek bakımından, lâiklik prensibinin muhtevasına ışık tutacak vasıftadır. Bu sebeple bu gerekçeyi buraya alıyoruz. Gerçekten de md.nin gerekçesinde şöyle bir ifade yer almaktadır:

"Hiçbir zaman dinsizlik anlamına gelmeyen lâiklik ise, her ferdin istediği inanca, mezhebe sahip olabilmesi, ibadetini yapabilmesi ve dinî inançlarından dolayı diğer vatandaşlardan farklı bir muameleye tabi kılınmaması anlamına gelir." (Anayasa, md.2'nin gerekçesinden).

9- "Din ve vicdan hürriyeti" kenar başlığını taşıyan 24. md.'nin gerekçesinde ise daha dikkate değer

bir ifade yer alıyor. Orada deniliyor ki:

"Nihayet, maddenin son fıkrası ile de dinin ve dini duyguların siyasi amaçlara alet edilmesi yasaklanmıştır.

İlave etmek gerekir ki, bu anlamda dini inanç ve kanaat hürriyeti, niteliği gereği hiçbir sınırlamaya tabi tutulamayacaktır. Bu husus 15 inci maddede açıkça belirtilmiştir."

8- Tatbikattaki Duruma Bakış:

Yüksek Öğrenim yapan kız öğrencilerimizin başlarını örtmeleri davranışı ile, bu davranışı yorumlama ve idari mercilerimizin bu davranış karşısındaki tutumuna da kısaca bir göz atmayı gerekli görüyoruz. Çünkü kanaatimizce, aslında kız öğrencilerimizin bir Anayasal haklarının kullanılmalarından ibaret olan durum, tatbikatta idari mercilerimizin istikrarsız ve Anayasanın mâna ve muhtevasına uygun olmayan tasarrufları sebebiyle iki defadır yasama Organının tasarruflarına sebep olmuş ve, konu Anayasa mahkemesinin önüne ikinci defadır gelmektedir.

1- Bir defa YÜK tarafından önceleri yayınlanan genelge, Yüksek öğrenim idarecilerine bir takdir yetkisi vermektedir. Yani, idareciler, hangi tip başörtüsünün "çagdaş" olduğunu takdir edeceklerdir. "Çagdaşlık" izafi bir mefhum olduğundan, yüksek öğrenim idarecilerinin, Anayasanın yukarıda belirttiğimiz hükümleri ve emredici karakterinin ışığında, kız öğrencilerimizin, temel haklarını kullanmalarına engel olmamak hedefini nazara alarak, pekalâ, başörtülerini "çagdaş" kabul edebilirler ve buna da bir engel yoktur.

Zaten tatbikatta da, yüksek öğretim müesseselerinin çoğunda, hem de kahir ekseriyetinde bu istikamette bir tatbikat görülmektedir. Meselâ Türkiye'nin en eski Üniversitesi ve dünyanın da en eski üniversitelerinden biri olan, şanlı ve şerefli İstanbul Üniversitesinin Sayın Rektörünün bir ona bağlı fakülte dekanlarının tutumu Anayasaya uygun bir istikamette senelerdir devam

etmektedir. Kız öğrencilerimiz bir müdahale ile karşılaşmadan derslere ve imtihanlara girmektedirler.

2- Bir kısım basında, başörtüsü kullanan kız öğrencilerin Türkiye'ye dini bir düzen getirmek için bu şekilde hareket ettikleri yolundaki iddianın da hukuki bir temeli yoktur. Çünkü, eğer böyle bir fiil ve davranış suç teşkil ediyorsa, zaten savcılar ve emniyet mensupları gerekeni yapacaklardır. Açıkça belirtelim ki, mevzuatımızda böyle bir suç mevcut değildir.

Kaldı ki, Türkiye'ye dini düzenin gelmesi ve yüksek öğrenim yapan kız öğrencilerimizin başörtüsü kullanmaları yoluyla geleceğinin vehmi, bu kızlarımızın temel hak ve hürriyetlerini kullanmalarından üstün bir değer değildir.

3- Daha sonra çıkarılan yönetmelik hükümleri bazı idarecilerimizin kız öğrencilerimizin dersane, laboratuvar v.b. yerlerde başörtülü olarak bulunmayacaklarını hükme bağlamıştı.

Bu idari tasarruflar karşısında, başlarını örtmek isteyen kız öğrencilere, yüksek okul idarecileri, disiplin cezaları verme yoluna gitmişlerdir. Aslında böyle bir ceza, mevcut hukuki ve idari düzenlemeler karşısında normal ve o idari düzenlemelere uygun bir hukuki tasarruf idi.

4- Bu uygunluk ne kadar açık ise, bu idari kararlara karşı idari yargı yoluna başvurmak da, ilgili vatandaşların, yani kız öğrencilerin o kadar tabii anayasal hakları idi. Nitekim, bu kabil başvurular neticesi, Danıştay'ın 1983 yılındanberi verilmiş 5 kararı elimizde mevcuttur(6). Bu kararlara birazdan temas edeceğiz.

Kanaatimizce Danıştay'ın bu kararları da, (SHP'nin dava dilekçesinde yaptığı gibi), 3670 s.lı kanunun ilgili hükümlerini ve yüksek öğretimdeki kız öğrencilerin kılık ve kıyafetlerini serbest bırakan hükmünün iptaline delil olarak gösterilemez. Çünkü:

Adı geçen kararlar dikkatlice okunursa, hepsinden müsterek olan hukukî delil: Başörtüsü ile yüksek öğrenim kurumlarına gelen ve başörtüsünü çıkarmayan kız öğrencilere karşı uygulanan idarî cezaların (okula alınmama gibi) "yasalara aykırılık olmadığı"dır. Yani yasalar daha doğrusu, yönetmelikler ve diğer mevzuat hükümleri, kız öğrencilerin başlarının örtülü vaziyette dersane, klinik ve laboratuvar gibi yerlere gelmesini yasakladığına göre, bu hükümlere dayanılarak verilen idarî diiplin kararları da elbetteki, "yasalara uygun" olacaktır.

İkinci olarak, Danıştay 8.Daire, E. 1983/142-K 1983/2788 sayılı ve 20.12.1983 t. ÜZDALLI kararında belirtildiği gibi bir gerekçeye katılmak ise katiyen mümkün değildir. Bir İdare Hukuk Profesörümüzün de dediği gibi başın örtülmesi yeterli eğitim ve öğretim görmemenin bir belirtisi olsa (Danıştayın bir gerekçesi bu), bunu tercih eden herkese kuşku ile bakmak gerekir. Hele başını örtenlerin "sırf lâik cumhuriyet ilkelere karşı çıkararak, dine dayalı devlet düzenini benimzediklerini belirtmek amacı ile başlarını örtükleri (Danıştayın ikinci gerekçesi) suçlamasının bir çoklarını ve bu arada Mevhibe İnönü hanımefendiyi de içine aldığı düşünülebilir"(7).

Dedigimiz gibi, Danıştay'ın 8.Dairesinin yukarıda zikredilen kararlarının hepsi, başörtü kullanmayı yasaklayan yönetmelik v.b.hükümlere dayanılarak alınan idarî kararların yasalara ve mevzuata aykırı olmadığını belirtmektedir.

Ama böyle bir yasaklayıcı hüküm yoksa, başörtmenin kamu hizmetlerinde olumsuz bir etkisi olamayacağını kabul eden kararları da vardır ki, Danıştay'ın müstakar kararlarına uygun olanı da budur.

Mesela Danıştay 5.Dairesinin 6.4.1977 t. ve 1977/1749 s.lı kararında şöyle denilmektedir:

"Bu durumda bilimsel yönden yeterliliği sınav sonucunda belirlenen dâvacının sadece başörtüsü kullanmak gibi subjektif bir değerlendirme ile asistanlığa atan-

mamasına ilişkin işlemin hukuki dayanağı bulunmamaktadır."

Yine aynı Dairenin 1976/3651 esas sayılı dosyasında kanun sözcüsünün şu mütalaası hukukçular ve herkes için bir ibret teşkil etmektedir.

"Kıyafet hakkında ileri sürülen iddia yerinde değildir. Zira subaylık askeri öğrencilik ve polislik gibi özel meslekler için kıyafet mevzuatla tasbit edilmiştir. Bunun dışında, ahlaka, örf ve adeta aykırı olmamak şartıyla herkes giyimini tasbit etmek hürriyetine sahiptir."

9- Maksada Uygunluk-Kamu Menfaati:

Sözün burasında İdare hukukunda çok önemli yeri olan bir meseleye de temas etmek istiyoruz:

İdare Hukukunda, her türlü idari tasarrufların maksadı, amme menfaatidir. Yani idari tasarrufların maksat unsuru, ammenin menfaatini temin etmektir. Danıştayın yerleşmiş içi hatlarına göre, Danıştay idari tasarruflar hakkında iptal dâvası açılınca, tasarrufların unsurlarını inceler ve herhalde maksat unsurunu denetler ve kamu menfaatinin tahakkuk edip etmediğini kontrol eder. Eger kamu menfaatine aykırı bir maksat takip edilmişse, yetkinin saptırıldığını belirtir ve o tasarrufu iptal eder.

Bu açıdan, kız öğrencilerimizin başlarını örtmeleri, onların dersleri takip, laboratuvarı kullanma ve hastalara yardımcı olmak gibi davranışlarında, amme hizmetlerine girmek, kliniklere katılmalarına mani olmak vb. yolundaki idari tasarrufların maksat unsuru sakattır ve iptali gerekir.

10- Amme İntizamı (Kamu Düzeni):

Yine idari tasarrufların kontrolü esnasında dikkat edilen bir husus da amme intizamı (veya kamu düzeni) dir. Bu esas idari tasarruflarda nazara alındığı gibi, anayasaların çeşitli maddelerinde de ifade edilmiş

bulunmaktadır. Zaten temel haklar ve hürriyetlerin sınırlandırılmasında, üzerinde en çok durulan esas ve sınırlama sebebi, bütün dünyanın hür demokratik anayasalarında, amme intizamıdır.

Meseleye bu açıdan bakıldığı zaman da, kız öğrencilerimizin başörtü kullanmalarına engel olmanın, haklı olmadığı ortaya çıkar.

Bir diğer ifade ile, yüksek öğrenimde okuyan kız öğrencilerimizin başörtü kullanmaları neticesi, amme intizamı bozulmaz, kamu hizmetinin selamete icrası rencide edilmez ve neticede, yukarıda da belirttiğimiz gibi, kamu menfaati haleldar edilmez.

Zaten bundan fazlasını istemek de, kişi hak ve hürriyetlerinin garantisine ters düşen bir tecavüz teşkil eder ve Anayasaya aykırıdır(8).

Danıştay 5. D. 1976/3651 E. sayılı dosyasında yer alan Kanun sözcüsünün şu ifadeleri, İdare Hukukunun yukarıda belirttiğimiz esaslarını ifade etmektedir:

"Davacının başörtüsü kullandığından bahisle, müşterek çalışmada kollaborasyon güçlükleri doğuracağı ileri sürülerek atanması yapılmamıştır. Kürsü kurulu kararında dâvacının bilimsel ve fizik yönünden yetersizliği ileri sürülmemiştir. Kıyafeti hakkında ileri sürülen iddia ise, yerinde değildir. Zira subaylık ve polislik gibi özel meslekler için kıyafet özel mevzuatlarla tesbit edilmiştir. Bunun dışında ahlâka örf ve adete aykırı olmamak şartıyla herkes giyimini tesbit etmek hürriyetine sahiptir. Dâvacının başörtüsü kullanmasının çalışmada ne şekilde kollaborasyon güçlükleri doğuracağı da anlaşılmamaktadır."

11- Anayasa Mahkemesi Kararı:

Sözün burasında Anayasa Mahkemesinin bu mevzudaki kararına da temas etmek istiyorum:

Bilindiği gibi, TBMM, yüksek öğrenim yapan kız öğrencilerimize, başlarını "dini inançları sebebiyle"

örtlmelerine imkân veren bir kanun kabul etti. Bu kanunun Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle SHP tarafından Anayasa Mahkemesine dava açıldı. Anayasa Mahkemesi ise, verdiği kararında, "dini inançları sebebiyle başörtüsüne izin veren kanunun "lâikliğe" aykırı olduğu gerekçesiyle kanunu iptal etti. (Bkz. R. G. 5.7.1989).

Bu konudaki tesbit ve düşüncelerimiz şöyledir:

1- Kamu oyunda bu karar Anayasa Mahkemesi, üniversiteli kızların başlarını örtmelerini engelledi şeklinde anlaşıldı ve yorumlandı.

2- Yine kamu oyunda sanki, kız öğrencilerimizin başlarını örtmeleri Anayasaya aykırı imiş gibi anlaşıldı.

Halbuki aslında öyle değil. Çünkü Anayasa Mahkemesi, önüne gelen kanunların Anayasaya uygunluğunu kontrol eder. İlmî tabir ile norm kontrolü yapar ve Anayasaya aykırı bulursa iptal eder(9).

Bu kararda, Anayasa Mahkemesi, ilgili kanundaki "dini inançları sebebiyle" ibaresini, Anayasaya ve lâiklik prensibine aykırı bularak iptal etmiştir. Yoksa, başörtüsü kullanmak yasaktır şeklinde bir karar vermemiştir ve veremez de zaten. Çünkü Anayasa Mahkemesinin yetkisi norm kontrolü yapmaktır, yoksa yeni bir norm koymak değildir. Yeni bir norm koymak, sadece yasama organınınındır ki, o da TBMM'dir. (A.md.7).

Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkileri, Anayasanın 148. md.sinde ve buna paralel olarak 2949 s. kanunun 18.md.sinde belirtilmiştir.

Özellikle norm kontrolü yapma yetkisi ve bu yetkisini kullanarak verdiđi kararlar ile ilgili olarak Anayasanın bir diğer hükmünden de bahsetmek icab eder:

"Anayasa Mahkemesi bir kanun veya kanun hükmünde kararnamenin tamamını veya bir hükmünü iptal ederken, kanun koyucu gibi hareketle, yeni bir uygulamaya yol

açacak biçimde hüküm tesis edemez." (A.md.153/son;2949 s.K.md.53/son).

Bir diğer ifade ile, Anayasa Mahkemesinin kararları "kesindir" ve "bağlayıcıdır" (A.md.153 ve 2949 s. K.md.53 ve 54). Ama bu hüküm, Anayasa Mahkemesi, yasama organı dahil, her türlü Anayasal kurumların üstündedir, onlara emir ve yasaklar koyabilir demek değildir. Yasama Organı ve diğer organlar, kendi yetki ve görev alanlarına giren konularda yine serbestçe hareket edebilirler. Meselâ, Anayasa Mahkemesinin "dini inançları sebebiyle" kız öğrencilerimizin başlarını örtmelerine müsaade eden kanun hükmünü iptal ettikten, idari merciler bu hüküm iptal edilmemiş gibi davranamazlar, uygulamaya devam edemezler, çünkü iptal kararı kesindir ve bağlayıcıdır. Ama meselâ yasama organının, yeni bir düzenleme yapmak yetkisi kendisinden alınmamıştır. Hatta Anayasa Mahkemesinin kararlarının ışığında yeni bir düzenleme yapılabilir ki kanaatimizce 3670 s. K., Anayasa Mahkemesinin iptal kararının gerekçelerine uygun bir yasal işlemdir(10).

Çünkü Anayasanın 6. md. hükmü şöyledir:

"Türk Milleti, egemenliğini Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır.

.....

Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisini kullanamaz."

3- Anayasa Mahkemesinin iptal kararına rağmen, TBMM, yeniden bir kanun çıkartarak veya eski kanunu ıslah ederek ve fakat "dini inançları sebebiyle" ibaresini kullanmadan bir düzenleme getirebilirdi ve getirmiştir. (Bkz.25.10.1990 t. ve 3670 s. K.: R. G. 28. 10. 1990, md. 12/Geçici md.17).

Yukarıda da söylediğimiz gibi, yüksek öğrenimdeki kız öğrencilerimizin başlarını örtmeleri dini sebeplerden ileri gelebileceği gibi, başka sebeplerden de ileri gelebilir. Meselâ yukarıda da dediğimiz gibi, din dışı bir felsefeden de ileri gelebilir ve yine Anayasanın

garantisinden istifade eder. Veya sağlık sebeplerinden de ileri gelebilir, fakat o kimseye müdahale edilemez. Ve hatta estetik sebeplerle de kız öğrencilerimiz başlarını örttebilirler ve bu halde onlara müdahale edilemez.

Bir diğer ifade ile, kız öğrencilerimizin başlarını örtme sebepleri kendilerine aittir ve hukuki mânada bir saiktir. Sebep (cause) ise, Anayasanın tanıdığı temel hakkın garantisidir ve bu garantiyi ihtiva eden maddedir. Bu sebeple, saikin ne olduğu sorulmaz, kişinin kendisine aittir. Sebep ise, Anayasa ve mevzuattır.

4- Anayasa Mahkemesi adigeçen kararında, gereksiz yere "lâiklik" mefhumu üzerinde uzun uzadıya durmuştur. Ve maalesef, bu konudaki açıklamaları ise, hiç de tatmin edici olmadığı gibi, ilmi de değildir. Bu konudaki tenkitlerimizi ayrı bir yazımız da belirteceğiz.

5- Netice olarak Anayasa Mahkemesi, ilgili kanunu Anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir, ama buna rağmen, kız öğrencilerimizin başlarını örtmelerine mani olunamaz. Çünkü, Anayasa Mahkemesi, sadece ilgili kanunu iptal etmiştir. Yoksa, kız öğrencilerin başlarını örtmeleri Anayasaya aykırıdır dememiştir ve Anayasaya göre, diyemez de. Çünkü, kız öğrencilerimizin bu konudaki dayanakları, yukarıda belirttiğimiz Anayasa maddeleridir.

12- Netice ve Tekliflerimiz:

Netice olarak şu esasları arz etmek ve tekliflerimizi dile getirmek isteriz:

1- Yüksek öğrenim yapan kız öğrencilerimiz başlarını örtmek istiyorlarsa, onlara, Anayasa ve mevzuat hükümleri karşısında mani olunamaz. Çünkü, başörtü kullanmaları onların:

- Bilim ve sanatı öğrenme,
- Öğrenim, eğitim ve hakları
- Din ve vicdan hürriyetlerinin kendilerine sağladığı bir neticedir.

2- Bilakis onlara mani olmak, açığa bir Anayasa ihlâlidir.

3- Parlamento, yeni bir düzenleme ile, Anayasa Mahkemesinin kararını nazara alarak, bu mevzua bir rahatlık kazandırabilir ve kazandırmıştır.

4- Hergün bir öğrenci olayının sergilendiği yüksek öğrenim müesseselerinde, ayrı bir huzursuzluk kaynağına sebep olunmamalıdır. Yani kız öğrencilerimizin başlarını örtmelerine mani olmak veya örtenleri, öğretim kurumlarına almamak gibi, menfi bir tutum içine girmek, yeni huzursuzluklara yol açacaktır.

5- Zaten, İstanbul Üniversitesi başta olmak üzere, birçok üniversite ve yüksek okullarımızda, bu hususta, Anayasaya uygun bir davranışla, müdahale etmemek suretiyle, meseleye bir çözüm getirilmiştir. Bu çözüm şekli imtisal edilmelidir.

6- YOK, yeni bir yorum kararı veya sirküler ile, esasen, açık-seçik olan bu mevzua bir açıklık daha getirebilir ve getirmelidir. Zaten, geçen yılki açığo-turumda, YOK temsilcisi sayın Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, bu hususa işaret etmiş ve YOK olarak, bu konuda hürriyetten ve Anayasadan yana olduklarını ifade etmişti.

Bu ifadenin gereği yerine getirilmelidir.

7- Memleketimizde, yüksek öğrenimdeki kız öğrencilerimizin, başörtüsüne mani olmaktan çok daha önemli mesleklerimiz vardır. Meselâ fakir öğrencilere burs, meselâ güvenlik, meselâ yeterli araç ve gereç temin etmek v.b.

8- Avrupa Ortak pazarına girmeye çalıştığımız bu günlerde, insan hak ve hürriyetlerini bu kadar ağır bir baskı altında tutmamalıyız.

Senelerce Avrupada yaşadım. Yüksek öğrenimde okuyan binlerce kız ve erkek öğrenci arasında bulundum. Böylesine antidemokratik bir baskıya şahit olmadım. Muasır medeniyet seviyesine çıkmak bu şekilde baskı

araçlarını kullanmak ile olmaz.

Avrupalı'yı imtisal etmek, sistem ve metodlarda olmalıdır. Yoksa Anayasaya ve insan haklarına aykırı bir baskı rejimi uygulayarak, yüksek öğrenimdeki kız öğrencilerimizin başörtülerine ilişmek ile, ilmi ve modern neticelere varılamaz.

9- Temel haklar ve hürriyetler mutlak değildir; belirli şartlarda sınırlanabilir. Demokratik Anayasalar sınırlama sebeplerini ve yollarını hassasiyetle düzenlemişlerdir. 1961 ve 1982 Anayasaları da batı demokrasilerinin metodlarına uygun olarak sınırlama sebeplerini göstermiş ve yollarını belirtmiştir.

"Modern devletlerde kabul edilen bir kıstas olarak belirtelim ki, devlet temel hak ve hürriyetleri sınırlar veya sınırlayabilir. Ama onların "öz"üne dokunamaz, esas çekirdeğini ortadan kaldıramaz"(11).

1982. A.md.13/2 de şu hükmü koymuştur:

"Temel Hak ve hürriyetlerle ilgili genel ve özel sınırlamalar demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz ve öngörüldükleri amaç dışında kullanılamaz."

Bu sözlerimizle şu esası ifade etmek istiyoruz: Din ve Vicdan hürriyeti, getirilen bazı sınırlamalar ile, sınırlanabilir, ama diğer hak ve hürriyetler gibi, demokratik toplumun düzeninin gereklerine aykırı biçimde ve onu bir daha kullanamaz durumda, özüne dokunamaz. Bu yasak, Anayasa Mahkemesine de hitab eder. Anayasa Mahkemesi de yaptığı yorumlarda Anayasanın bu hükmünü nazara almaya mecburdur.Çünkü "Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır." (A.md.11/1).

Anayasanın bir diğer hükmü de bu neticeyi destekler mahiyettedir:

"Anayasanın hiç bir hükmü, Anayasada yer alan hak ve hürriyetleri yok etmeye yönelik bir faaliyette bulunma hakkını verir şekilde yorumlanamaz.(A.md.14/son).

Anayasa Mahkemesi yorum yaparken, Anayasa hükümlerini ve özellikle temel hak ve hürriyetleri kısıtlayıcı özüne dokunan ve kullanılmasını bir daha imkânsız hale getiren bir yorumu yapamaz.

Anayasa Mahkemesi hâkimi "kanunu sadece Anayasanın ölçüsüne göre kontrol edebilir, icabı halinde münhasıran Anayasa tarafından şart koşulan Anayasaya tekaddüm eden veya ona üstün olan hukuk prensiplerine göre kontrol eder; her halükârda ön derecedeki hukukun ölçüsüne bağlıdır"(12).

"Hukuk ve politika arasındaki ihtilafta hâkimin sadece hukuka karşı vecibesi vardır. Ancak o, kanun koyucudan, imkân nisbetinde, ihtilafı kendisinden uzak tutmasını kendisi için değil, bilakis hukuka itina için bekleyebilir."(13).

Kısacası: Fiat justita ne paraet mundus" (Adalet olsun ki, dünya batmasın).

10- Senelerce önce kanunların Anayasaya uygunluğunun kazai murakabesi mevzuunda doktora tezi yapan ve yaklaşık 25 yıldır, bu mevzudaki çalışmalarına devam eden, bilhassa Federal Almanya Mahkemesi ve bu Mahkemenin kararları üzerinde birçok telif ve tercüme çalışmaları yapmış mütevazî bir ilim adamı, olarak, Federal Almanya'nın Federal Anayasa Yargısı mevzuunda otoriter olan hukuk dehalarının şu cümlesi ile hukuki mütalaama son vermek istiyorum:

"Federal Anayasa Mahkemesi, kullanılması pozitif mânada bir kanun kabul edilemeyecek, bilakis, ihtilaf götürmez, yaratıcı ve şekillendirici faktörü de haiz olan bu yetkileri basiretsiz şekilde kullanırsa, bu, sadece kendi otoritesini ve kendi resmî (staatlicher) tamamlayıcı faktörü mânasını tehlikeye düşmez: Anayasanın yorumu hakkında son merci olarak karar veren şeklindeki Federal Anayasa Mahkemesi'nin tatmin etme

fonksiyonu, fertler arasındaki müsteriklikte, aynı zamanda devlet organları arasında olduğu kadar bütünleşme sürecine katılan ehemmiyetli içtimai gruplara yüksek bir ölçü olacak şekilde basiretli ve dikkatli bir anayasa yorumunu gerektirir...

Hâkimler dikkatli olmalıdırlar (Videant Judices!)" (14).

1.1.1191

Prof. Dr. Servet ARMAGAN
(Anayasa Hukuku Profesörü)

DİPNOTLAR

- (1) Anayasa çok az hak ve hürriyet için hem "hak" hem de "ödev" tabirini kullanmıştır. Bunlardan biri, 49. md.dedeki "çalışma hakkı ve ödevi", diğeri ise, "Vatan hizmeti, her türkün hakkı ve ödevidir" şeklinde ifadesini bulan 72. maddedir. Bir hakkın aynı zamanda "ödev" olması, gerek 1961 ve gerekse 1982 Anayasamızda, vatandaşları Honore etmek, vatandaşlarımızın bu haklarını sadece bir hak olarak kullanmak değil, aynı zamanda bir ödev telakki ederek, severek vatana hizmet aşkı ile hareket edeceği düşüncesiyle ifade edilmiştir.
- (2) Erkek olsun, kız olsun öğrencileri "dışarı atmak" kişilik haklarına bir saygısızlıktır. Aynı zamanda, bu tecavüzü yapanın gayri medeni olduğunun bir simgesidir. Ve hukuken imtihana girme hakkı olduğu halde, sırf başı örtülü diye bir kimseyi imtihan salonundan dışarı çıkarmak, ortaçağ engisizyon işkencelerini hatırlatan bir davranıştır.
- (3) Bkz. Walter Hamel, Din ve Vicdan Hürriyeti (Tercüme: Prof Dr. Servet ARMAGAN), İstanbul, 1981, 2.baskı, sh. 59 vd.
- (4) 1988 yılı sonunda TV'de yapılan bu mevzudaki açık oturumda, başörtülü bir kız öğrencimizin, elinde Kur'an ve hadis kitapları ile görünmesi ve her ikisinden de başörtüsünün dini delillerini ifade etmesi, oldukça enteresan bir vakıa idi.
- (5) Bkz. Prof.Dr. İlhan ÖZAY-İdare Hukuku, İstanbul, 1989 sh. 25 ve 33.
- (6) Bkz.Danıştay: 8.D.K.83/2788;K.83/142 20.12.1983 K.84.330, E. 83-207-23.2.1984;K.87/63, E.86/105-12.2.1987;K.87/486, E. 87/128-16.11.1987;K.88/512, E.87/178- 27.6.1988; K.89/ 652, E.88/1173-7.7.1989.
- (7) ÖZAY a.g.e., 36.
- (8) Kız öğrenciler bu durumda iki hukuki yola başvurabilirler: 1-İlgili idari karara karşı idari yargıya başvurma, yani iptal dâvası. 2-Siyasi müracaat yoluna başvurma,yani TBMM'ne dilekçe verme. Anayasanın 74. md.si hükmü şöyledir: "Vatandaşlar, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahip-

tir. Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir. Bu hakkın kullanılma biçimi kanunla düzenlenir." Vatan-daşların dilekçe hakkı mevzuunda, mukeyeseli hukuk araştırması olan şu eserimize bkz. Dilekçe Hakkı ve 1961 Anayasası, İstanbul,1972, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayını Dilekçe Hakkının düzenlenmesi bakımından 1961, 1982 Anayasaları arasında fark yoktur.

- (9) Anayasa Mahkemesinin bu konuyla ilgili yetkisi için bkz. **Dr.Servet Armagan:Anayasa Mahkememizde Kazı Murakebe Sistemi**, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayını, 1967, İstanbul.
- (10) Anayasa Mahkemesinin kararlarının kesinliği ve bağlayıcılığı konularda yukarıda 9 nolu dipnotda zikredilen eserimiz, sh vd.ile, Türk Esas Teşkilat Hukuku, İstanbul, 1979, İstanbul Hukuk Fakültesi yayını, adlı kitabımıza sh.284 vd.bkz.
- (11) Bkz. Prof.Dr.Sevet ARMAGAN, Temel Haklar ve Ödevler, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayını, sh.3.
- (12) Bkz. Otto BACHOF, "Hukuk ve Siyaset Arasında Anayasa Mahkemesi Hâkimi" (Tercüme:Servet ARMAGAN), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü Hıfzı Timur'un Anısına Armagan, 1979,sh.137. Prof. Otto BACHOF, Federal Almanya Anayasa Mahkemesinde senelerce hâkimlik yapmış bir Anayasa Hukuku profesörüdür.
- (13) Aynı Makale, sh. 137.
- (14) Bkz. Dr. Hans Jochen VOGEL (Almanya Sosyal Demokratların İmar ve İskân bakanı, Makaleyi yazdığı sırada Federal Adalet bakanı idi), "Federal Almanya Anayasa Mahkemesi ve bazı Tenkitler, Hakimler Diktatli olmalıdırlar!," (Tercüme: Prof. Dr. Servet ARMAGAN), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Prof. Dr. İbrahim YASA'ya Armagan, Ankara, 1983, sh. 338-339.